

NAUTIČKA SVOJSTVA LUKE GRADA HVARA

Niko Duboković Nadalini

Nautička svojstva luke grada Hvara odigrala su, ne samo u životu otoka, nego i srednje Dalmacije, znatnu ulogu.

Nauka je utvrdila, a neolitska istraživanja dra Novaka napose, postojanje trgovačkog puta, trgovačke veze, izmjene dobara, posredstvom Hvara, i ta istraživanja utvrdila su postojanje na Hvaru uvezenih predmeta sa sjevera i juga, kao i hvarsku keramiku izvan područja otoka.¹⁾

Da je u neolitu tu funkciju posrednika vršio baš Hvar, a ne drugi koji otok, čini nam se da je zasluga smještaja i nautičkih vrлина luke današnjeg grada Hvara.

Život neolitskog čovjeka odvijao se više na južnoj, strmoj, nerazvedenoj strani otoka, sve dok prelaz na obradu polja i na ustaljenu agrikulturu nije stanovnike privukao na sjevernu ravnu i znatno plodniju stranu, ali to je bilo kasnije. Tako na sjevernoj strani nalazimo grčki Pharos u IV v. pr. n. e. osnovan na mjestu starije ilirske naseobine, jer nije više kao grčki polis sa standardnim kulturnim i opskrbnim potrebama mogao postojati bez susjednog polja, nužnog za prehranu, a isto tako ni njegova nasljednica u II v. pr. n. e. rimska Faria.

Ali prije ovog kulturnog razdoblja, prije intenzivne poljoprivrede, koja je na Hvar uvela lozu i maslinu, stanovnici orijentirani isključivo paši, slijedeći svoja stada i živeći u špiljama i bunjama, boravili su na vrhovima i pod vrhovima pretežno južne, sigurnije strane, a u svrhu vršenja izmjene dobara, bili su upućeni na luku grada Hvara, koja je svojim smještajem i konfiguracijom privukla prolazeće brodove, i tako uslovlila veze sa svijetom. Strani su pomorci najprije svraćali u luku, jer je ona stajala na njihovom putu i bila lako pristupačna, a onda su se starosjedioci približavali, i tako postepeno uspostavili poslovne veze i više-manje redovite odnose. Tu je početni momenat bila nautička funkcija otočke luke, geografski i topografski momenat je bio primaran.²⁾

Naravno, da je i naš neolitski čovjek težio k moru, jer je to za stanovnika otoka u naravi stvari, a mi smo vidili, da je u Gračevoj špilji na južnom obronku otoka nađen nacrt broda iz tog doba na hvarskoj keramici.³⁾

Ovaj pomorski promet implicirao je makar minimalno naselje u današnjem Hvaru. Da se to naselje nije razvilo, recimo do razmjera kasnijeg Pharosa, i to što mi u povijesno doba, kad cvate Pharos, pa ni u ranom srednjem vijeku, ne opažamo većeg naselja u Hvaru — jer neko naselje kako rekosmo je u skromnim oblicima moralo biti — ne znači kakovu preorijentaciju navigacije u historijsko doba, jer to nikako nije slučaj, pa ni do danas, nego ćemo uzrok odsustva većeg mjesta tražiti drugovdje. To bi po našem mišljenju bio odlučan problem sigurnosti, udaljenost od centra, pa onda politička usmjerenost otočke uprave u neretljansko doba do nestanka županske vlasti, i konačno potreba da luka i naselja Hvara za svoj sigurni opstanak mogu raspolagati slobodnom plovidbom, i osiguraju opskrbu morem. To znači, da se na mjestu grada Hvara nije mogao razviti grad sve dotle, dok nije ustaljena redovita morska veza s opskrbnim izvorima (npr. Marke u Italiji), i sigurnost luke u vojnom smislu, a to je postignuto mletačkom okupacijom.

Tako je grčki polis Pharos morao biti na mjestu današnjeg Staroga Grada, a ne Hvara iz tri razloga. Prvi razlog je opskrba pučanstva s plodnog, ravnog polja, površine oko 7–800 ha. Drugi razlog sigurnost od napada, jer je uvala Staroga Grada bila za napadače klopka, a treće nužnost da se kontrolira kretanje i težnje Ilira, koji su ostali mnogobrojni na otoku,⁴⁾ bili svugdje prisutni na obali a to se iz periferičnog grada Hvara, odvojenog 20 km slabo prohodnim, vjerovatno, šumovitim terenom od središta otoka, nije moglo.⁵⁾

To međutim ne znači, kako smo već kazali, da luka grada Hvara i u doba cvata Pharosa — i daleko prije njegovog osnivanja — nije vršila istu opisanu funkciju, već naprotiv, sigurno je da jest, dokazuju nam to tragovi naselja, ali sekundarnog značaja, za koje dr Novak smatra, da se zvao Dimos. Taj Dimos je mogao živiti uz jaki Pharos, jer je imao njegovu zaštitu, a svoj ekonomski *raison d'être* nalazio u značaju luke, služeći kroz luku općim interesima otoka i grada Pharosa.

Kao što je Pharos imao svoj pandan u Hvaru, pa i rimska Faria, što sve svjedoče arheološki nalazi, i Neretljani čuvaju u Hvaru svoje državne granice. Njihovo uporište u današnjem Hvaru prethodi gradu, pa mu u XV v. nalazimo tragove u predgrađu grada (Burgu), kada ovo nije bilo izgrađeno.⁶⁾ Za to se današnji grad, u vrijeme svog stvaranja u XIII v., zvao »*civitas nova*« za razliku od »*civitas vetus*«, kako su zvali ranosredovječne ruševine utvrđenja i naselja u Burgu.

Neretljani su dakle također držali grad Hvar, iako je njihovo sjedište bilo na sjevernoj strani otoka, jednako kao što je bilo ono grčko pa rimsko, a težište čak na kontinentu. Razlika je ipak bila u tome, što su Grci i Rimljani živili gradskim oblicima života, pa im je i naselje u Hvaru imalo možda kakav ako ne gradski ono građanski oblik (vile u rimsko doba i sl.), dok su Neretljani, živeći skromno, kao i njihov župan, više-manje seoski autarhično u Dolu, Vrbanju i Pitvama, imali i u Hvaru naselje sličnog rustično-sredovječnog karaktera, sa funkcijom više obrambenom nego priredno-pomorskom.⁷⁾

Iz prednjeg izlaganja deducira se logično, da u neretljanskom razdoblju povijesti otoka — kada su otočka vlast i narod bila okrenuti kontinentu — nije luka Hvara imala uloge, osim one naravne, naime luke — skloništa. Ova je svakako toj svojoj svrsi služila, jer se uslovi navigacije nisu izmijenili, kao što ni kontinuitet života nije prestao. To što je grčko naselje, pa rimsko, pa neretljansko utvrđenje propalo (već je u XIII v. ovo zadnje ruina), značilo je samo prestanak pojedinih političko-društvenih uređenja, da budu zamijenjeni novima, sa više manje dugim fazama depresije, ali nije značilo prestanak vrijednosti hvarskeg lučkog zakloništa. I za to, kad je propala antička država, i red što ga je ona uvela u život otoka, pa kad je u nesigurnosti ranog srednjeg vijeka neretljanski sistem nesposoban da luku grada Hvara iskoristi u punoj njenoj vrijednosti, postojalo je ipak u Hvaru obrambeno utvrđenje, a neke društvene funkcije — hospitalizacija — preuzeli su redovnici. Tako mi u dnu hvarske luke, nekoliko stoljeća prije osnutka grada (koji datira iz konca XIII v.) nalazimo samostan Benediktinaca kao komponentu poznate jadranske mreže benediktinskih samostana. U tim okolnostima i razmjerima, luka je ostala i dalje sklonište od nevremena, onoliko koliko su dozvoljavala vremena i politički odnosi u našem kraju, a također i sastajalište za rješavanje sporova, neutralno tlo, kako je propisivao statut Dubrovnika 1272. za svoje sporove sa Zadrom.

Kao što je nestalo staro naselje i utvrđenje u Burgu, nestali su Benediktinci, na opskuran način, ne znamo razloga.⁸⁾

Ime što su ga naši preci dali Hvaru, također nam se čini da ukazuje na tu nautičku funkcionalnost luke. Mi općenito smatramo, da je slavensko ime Hvara »Ljesna« ili »Lisna« izvedenica iz riječi lijes, les, koja znači drvo, šumu. U tom slučaju ovdje bi imali opći naziv bez značenja za naše pitanje. Međutim postoji teorija, da ime Ljesna dolazi od »lijezati«, što bi značilo »penjati se«, odnosno u nautičkom smislu »pristajati«, pa bi dakle riječ, dosljedno ovome, značilo »pristan« (talij. »scalo«.)⁹⁾ Takav naziv bi se morao vezati za jednu određenu luku, jedno pristanište, a ne na čitav otok, kao znak njegove pošumljenosti. Ako stvari tako stoje, da se naime ime odnosi na određenu jednu luku, onda se radi o nazivu luke današnjeg grada Hvara.

Stvaralac ove teorije prof. dr Dragutin Prohaska smatra, da je ovaj naziv, radi nautičkih svojstava luke, postao ime položaja gdje je grad Hvar, a tek onda, u drugom redu, kao pars pro toto, ime čitavog otoka. Nakon što smo ovo čuli, mi smo u imenu benediktinskog samostana Sv. Marije u današnjem gradu Hvaru — koji je bio na mjestu današnje katedrale i biskupije — vidili potvrdu ovoj hipotezi u tome što na pečatu samostana piše: S. Maria de Lesna de Chuara,¹⁰⁾ gdje riječ Lesna stoji kao ime lokaliteta gdje je samostan bio (dakle grada Hvara), a Chuara kao ime otoka. Smatramo nadalje, da je taj naš lijepi slavenski naziv mogao postati talijansko ime za naš otok jedino za to što je bio ime grada Hvara, pa su ga građani, kada su od Venecije dobili vlast nad otokom — postali grad 1278 — država — i Mlečani, generalizirali. Naprotiv, grčka riječ, ili predgrčka,¹¹⁾ Hvar, ostala je slavenski naziv otoka i grada, jer je bila u upotrebi kod etnički slavenske mase u srednjem dijelu otoka, gdje se po kontinuitetu čuvao stari naziv Pharos, prihvaćen od Neretljana koji su je onda, kasnije, kad su već bili gospodari Hvara, opazivši nautičku funkciju luke današnjeg grada Hvara, prozvali Ljesnom. Mletačka okupacija 1278. i vlada komune grada Hvara nad otokom uzrokovale su generalizaciju ovog izraza i njegovu mnogo kasniju italijanizaciju.¹²⁾ Ovaj grčki bio je prihvaćen od Slavena u doba naseljenja, dok je slavenski naziv za grad Hvar, od novih gospodara grada forsiran, kad je grad dobio nad otokom vlast, po starom običaju da grad daje svojoj jurisdikciji ime. To forsiranje imalo je cilj da pučanstvo dobro vidi, da otokom vlada grad Hvar i komuna, a ne više dotadnji etnogenetički upravljači na čelu sa županom, koji su svoje sjedište imali uvijek izvan grada Hvara. I za to Liesena, a ne Phara.

U ranom srednjem vijeku, za slavenske patriarhalne uprave, pa i kasnije, dok su se na vlasti još držali župani, sada već kao eksponenti raznih faktora na kontinentu, crkvena uprava imala je prema običaju¹³⁾ svoje sjedište blizu političke vlasti, dakle u ravnici Sv. Stjepana, onoj oko Staroga Grada i više prema istoku. Mi pak mislimo, da je materijalni centar kulta vjerovatno bila stara crkva Sv. Marije u Starome Gradu.¹⁴⁾ Da u gradu Hvaru nije bilo života, to bi stanje bilo dalje trajalo. Međutim očevidno je, da su one sile, koje su dovele do stvaranja biskupije 1147. — mletački upliv — imale nekog afiniteta sa malim emporijem u gradu Hvaru, pa da je jednog dana i biskup tamo prešao (XII/XIII v.). Možda je čak i u ovome pogledu prelaska biskupa u grad Hvar nautička praktičnost luke, kao veoma pogodna točka konvergenije za stanovnike ostalih otoka, pripadnika biskupije, odigrala stanovitu ulogu, pa je biskup i s razloga lakoće saobraćaja odabrao to novo sjedište, ili bolje, povremeno više-manje dugo bora-

vio u Hvaru, i to u samostanu Benediktinaca, i konačno tamo ostao. Istodobno se emancipirao od blizine župana, dobio svoj gradski ambijent — makar u začetku — a onda tom gradskom ambijentu pružio crkvenu zaštitu, što je redovito bio slučaj u srednjem vijeku u Evropi.

Ovo etabliranje biskupa bila je važna premisa za stvaranje grada, što je docnije 1287. omogućilo temeljitu političku promjenu u životu otoka. Čvorište nastalo u današnjem gradu Hvara oko biskupa, uskladilo je svoje ciljeve s političkim potrebama Venecije, upravo zahvaljujući svojstvima svoje luke. Venecija je u to doba stvarala svoju sigurnosnu granicu na Jadranu protiv naših nacionalno-političkih formacija na kopnu, i trebala je Hvar kao pomorsku bazu. Stanovnici naselja orijentiranog moru i funkcionalnosti svoje luke, biskup i Venecija, bili su složni, pa je grad predan Veneciji, koja je zauzela luku, i priznala gradsko vijeće kao opće vijeće otoka.¹⁵) Grad je postao nosiocem suvereniteta čitavog otoka, župan je nestao, plemstvo (ne znamo koji dio, znamo samo za neke veoma moćne obitelji: Slavogosti, Jakša, Gazzari) se priključilo novom sistemu, i moralo se doseliti u grad.

I opet je luka Hvara bila determinanta, na kojoj i radi koje se izvršila ova promjena, i radi koje je bogata ravnica, demografski centar otoka, drevni Stari Grad, lišen političke uloge.

Iako je mletačka uprava 1358. nestala, da se onda konačno vrati 1420, grad je sada uzeo vlast čvrsto u svoje ruke i privukao stanovnike sebi, velikim prestižom onoga koji saobraća sa svijetom, trguje i stiće. Političke pobune protiv ovoga stanja na otoku, najprije vođene od starog plemstva (1310), pa popova (XV v.) i pučana (1510),¹⁶) drugo su pitanje, i nisu u suprotnosti sa razvojem ovdje iznesenim. Opisani proces konsakrirao je važnost hvarske luke, i dao toj konsakraciji politički značaj — grad, biskup, statut, politička vlast — ali je za održanje prednosti stečenih zahvaljujući luci bila potrebna suradnja pomorske sile, a ta je bila mletačka. Sam geografski i topografski pak momenat, kao iracionalne kategorije, ne bi bili mogli garantirati dugotrajno održanje nadgradnje stečenih pozicija.

Ovako stvoreno stanje trajalo je do naših dana. Pax veneta XVIII v. na Jadranu učinila je izlišnom mornaričku bazu Hvara, pa je ova premještena u Boku, a famozni hvarski arsenal, monumentalna obala Sv. Marka, bolnica, a i mornaričko groblje kod Franjevača, ostali su bez funkcije.

Pad Venecije, dolazak Austrije, pa Francuza, ponovno su istakli stratešku važnost grada Hvara. Francuzi grade 3 utvrde, a Austrija počinje jednu (blizu obale Sv. Marka — nedovršenu), i kasnije onu na Galešniku (1836).¹⁷) Pred Hvarom se biju dvije važne pomorske bitke, ona 1811, između Francuza i Engleza, pa ona između Austrije i Italije 1866. Tek nakon što je ova talijanska

agresija ostala bez uspjeha Hvar prestaje biti sjedište garnizona i ratna baza (1868). Njegova vodeća uloga, međutim, ide dalje.

Kod toga je karakteristično nešto, i na oko paradoksalno, ali u stvari implicite potvrđuje značaj prolazne luke, stovarišta, zakloništa, što je sve bio Hvar. Toliki je bio doprinos stranih brodova hvarske luci i životu, da sam Hvar nije imao nikada trgovačke flote od značaja, jer nije trebao. Hvarsko brodogradništvo bilo je u Starome Gradu, Vrboski, Jelsi, a ne u Hvaru. Otočani su sigurno od prastarih vremena osjetili potrebu da plove, osjetili svoj opstanak u raspolaganju brodovima, koji će ih povezati s kopnom. To je opće pravilo otoka. Grad Hvar međutim te potrebe nije imao, jer su k njemu dolazili mnogobrojni strani brodovi i donosili ono što je mogao trebati.

Da bi dali sliku onog što je lučki promet bio u Hvaru u prošlosti, iznijeti ćemo nekoliko podataka, doduše novijeg vremena, jer drugih nema. U daljnjoj prošlosti, posjetioci govore o Hvaru i prometu njegove luke. Naš Vinčenco Pribojević 1525. kaže, da je taj saobraćaj naučio Hvarane uljudnosti, — dok mi nadodajemo, da im je u znatnoj mjeri pružio životnu platformu. Ali ove vijesti ne raspolažu statistikama. Mi imamo pred očima one iz 1853. i 1854. stare tek nešto preko 100 godina.¹⁸⁾ Neka ne izgleda čudno, da se služimo relativno recentnim ciframa. One nam mogu poslužiti, jer se svojstva i važnost hvarske luke nisu izmijenili dokle god je trajala plovidba na jedra. Do parnog broda stanje navigacije ostalo je u stvari isto. Doduše, usavršavanje jedara olakšalo je plovidbu, pa je u XIX v. bilo nešto manje opasno ploviti nego li prije, ali je zato bilo brodova veće tonaže. Svakako, ova naša statistika će nam ipak pružiti ideju o ulozi koju je u starijim vremenima imao Hvar.

God. 1853. ušli su u luku hvarsku 1551 brod sa 115.198 tona, od kojih 121 na parni pogon, i 10.473 članova posade.¹⁹⁾ Da potvrdimo konstantnost ove frekvencije nadodati ćemo da je 1854. ušlo 1525 brodova, od toga 272 parna, i 8.867 članova posade. Kada se zna da su ovi brodovi svračali radi noćenja, i radi lošeg vremena, pa ostajali sedmicama dok se stiša more, i kada se uzme broj stranih mornara, koji su dnevno u Hvaru boravili, stiče se plastičan dojam o ulozi luke Hvara u brodarstvu Jadrana s jedne strane, i o ulozi tog specifičnog prometa stranaca u ekonomici grada Hvara.²⁰⁾

Od ove velike frekvencije ostalo je danas malo. Ostao je ipak neki sjetni prizvuk, koji osobi koja prati, bilo povijesti, može dočarati izgled prohujalog vremena. To se desi osobito u one jesenske dane velike južine, kada ujutro osvanu dva tri velika broda u luci, i čekaju da se popravi vrijeme. Umjesto tri zamislimo ih deset, dvadeset, trideset, kako je bilo u vrijeme jedrenjaka i u doba intenzivne razmjene dobara sa suprotnom obalom. Ili kad

danas skoro svakodnevno svraćaju jedinice naše ratne mornarice i sjećaju na doba kad je Hvar bio ratna luka i kada je (do sredine XVIII v.) flotilja galija stajala vezana na Fabrici.

Spomenici te pomorske i ratne uloge Hvara postoje i danas. A ima i novijih, stvorenih kasnije, kada su napoleonski ratovi, pa pokušaj ekspanzionizma Italije iza sredine XIX v. namećali budnost, sve dok Viški boj 1866. nije dokazao da Talijani nisu u stanju s mora ugroziti našu zemlju.

Od najstarijih spomenika te kategorije²¹⁾ valja spomenuti Arsenal započet koncem XIII i dovršen početkom XVII v., smjestište za općinsku galiju, pa obala Sv. Marka iz XVI v., jedna od najstarijih u Evropi, monumentalna građevina na potezu od 300 m od Arsenala prema zapadu građena za potrebe mletačke ratne mornarice,²²⁾ samostan Franjevac nastao kao neka vrst hospica iste mletačke flote, sa mornarskim grobljem, donacijama mletačkih pomorskih zapovjednika, votivnim poklonima naših mornara, i obilnom vodom za potrebe galija (»per i legni publicci«). Isto to možemo kazati za grčki samostan Sv. Venerande, koji je pomagan od države i općine, da također posluži kao hospic (a to znači djelomic i kao bolnica) za opskrbu vodom, kao i za duhovne potrebe mnogobrojnih mletačkih ili inih mornara pravoslavne vjeroispovijesti.

BILJEŠKE

1) Grga Novak, Hvar, II izd. 1960. – Predhistorijski Hvar, Zagreb 1956.

2) To nas ne treba čuditi kad znamo, da je na uzdužnom potezu Jadrana, kao i kod transversalnog prelaza mora, luka Hvara, uz dvije luke na Šćedru, jedina koja se nalazi na normalnoj putnoj trasi, da je vanredno lako pristupačna, i da će je 99 brodova na 100 upotrebiti za sklonište (pojadu).

3) Grga Novak, Predhistorijski Hvar, op. cit.

4) Grci su kod okupacije Hvara istjerali Ilire sa ravnice, ali ovi nisu zato napustili otok: za njih Diodor Sicilski, historiograf ovog naselja kaže, da su se povukli »na vrlo čvrsto mjesto«. To mjesto mogla je biti visoravan hvarska, zapadno i istočno od Vratnika, i neke zabitne grane pod vrhom, kao baš one iznad Jelse, više Grada i Tora; ove uvale sa svojim bunjama i prastarim gomilama kao da nam kažu, da se na njima razvijala najstarija poljoprivreda otoka.

5) Marin Zaninović opisao je prastari put od Hvara do Staroga Grada. Cf. Opuscula archeologica III, Radovi arheološkog instituta Filozofskog fakulteta, Zagreb 1958.

6) Remigio Bučić, Santa Maria de Lesna, i Civitas quae alinis temporibus fuit, Vjesnik arheološkog muzeja u Splitu, vol. LII; cf. još neke investiture u Burgu iz XV v. u »Liber gratiarum« (Br. 7 Inventara HA u Hvaru 1955).

7) Niko Duboković: Prilog rješenju postanka hvarske komune, »Pri lozi povijesti otoka Hvara I«, 1959.

8) Dubrovački propis 1272. govori o sastajalištu (stanicum) kod samostana, a ne u gradu (v. Bučić, op. cit. p. 119, nota 14). I to bi ukazivalo na okolnost, da se o gradu može govoriti u pravom smislu iza 1278, dok dokazuje nautičku i geografsku pogodnost luke. Biskup je u XIII v. bio već vlasnik samostana, koji se tako pretvorio u biskupsko sjedište; prvi biskupski natpis na ovom objektu je iz 1249' (v. Bilten Historijskog arhiva hvarskog, br. 1, 1959, str. 1).

9) Na karti što ju je Lago objavio u »Memorie della Dalmazia« stoje nešto sjevernije od luke Ploče dva kanala zvana Lisna i Mala Lisna: oni svakako imaju ili su nekad imali pristupni karakter i funkciju glavnom toku Neretve.

10) U Arheološkom muzeju u Splitu.

11) Yves Edouard Boeglhin: Hvar, Prilozi Pavla Popovića, Beograd 1960, knj. 26, sv. 3-4.

12) Talij. riječ lesina = šilo, ne smije biti dovedena u vezu sa imenom otoka. Do kraja XVIII v. svi tekstovi pišu »Liesena« a ne »Lesina«. Ova zadnja riječ pojavljuje se u XIX v., u okviru drugih pojava italijanizacije jezika u Dalmaciji, — ali ne prije. Interesantna je i grafija »Legine« (v. Bučić, op. cit. p. 111) na dva dokumenta iz 1272, koja je daleko od naše riječi »lijes« kao i od talijanske »lesina«.

13) Miho Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952.

14) Bilten Historijskog arhiva hvarskog 1, 1959.

15) Niko Duboković, op. cit.

16) Za onu iz 1310. v. članak naveden ovdje pod 7), za promjene u strukturi hvarskog sela u XV v. v. Niko Duboković, Emancipacija sela hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave, Prilozi povijesti otoka Hvara 1, 1959, dok je pučki prevrat temeljito obrađen od akademika Grge Novak u: Pučki prevrat na Hvaru, 1918, i: Hvar, II izd., 1960.

17) Remigio Bučić, O javnim građevinama na Hvaru, izd. HA hvarskog, 1956.

18) Historijski arhiv Hvar.

19) Ti brodovi vijali su ove zastave: austrijsku, grčku, jonsku, napuljsku, otomansku, papinsku, samosku, sardinsku, srpsku, rusku, toskansku, moldavsku, španjolsku i vlašku; kako neka od ovih imena izgledaju danas anahronizam, a ipak su to bile države. Među manje i davno nestale spadao je i otok Samos, koji je nakon grčkih oslobodilačkih ratova postao samostalna kneževina tributarna Turskoj. Zastava te države bila je crveno-plave, horizontalne, položene boje, sa bijelim križem do koplja. Samos je 1894. imao veliku mornaricu: 342 broda sa 7800 tona. Republika Jonskih otoka živila je od 1815. — 1863. pod engleskim protektoratom: na plavoj zastavi imala je zlatnog hodajućeg krilatog lava.

20) Imamo pred očima i najnoviju statistiku iz 1959. (zahvaljujući kapet. Jerku Machiedu), pa ćemo iz nje cvdije navesti neke brojke. Naravno, danas su uslovi navigacije potpuno izmijenjeni: umjesto jedrenjaka imamo parne i motorne brodove, a unapređenje trgovine, poljoprivredne produkcije i standarda dali su pomorskom prometu sasna drugi karakter. Otoci više uvoze i više izvoze, uvedene su dobre linijske pruge, kojih pred 100 g. nije bilo, turizam je nova grana privrede. I u tim uslovima međutim, između nekoliko insularnih luka, koje su privredno jače od Hvara, grad Hvar ima još uvijek primat, zahvaljujući privilegiranom geografskom položaju, u kojem se u ovom članku govori. Kod toga turizam i prolazni turizam (kružna putovanja) mnogo slični stranim mornarima, koji su u gradu boravili čekajući lijepo vrijeme. U Hvarsku luku 1959. ušlo je 1755 brodova, u onu Staroga Grada 563, Jelse 1195 (najjači privredni centar otoka), u Vis 998, a u Milnu na Braču 804. Ovo je veoma karakteristično za tezu koju u članku zastupamo.

21) Grga Novak, Hvar; Bilten Historijskog arhiva br. 1 i 2; Popis spomenika otoka Hvara, 1958.

22) V. Remigio Bučić, O javnim građevinama i zgradama u Hvaru, izd. Historijskog arhiva 1956, str. 19, i: Bilten Historijskog arhiva 2, str. 29.

Ovu obalu Hvarani zovu »Fabrika«, jamačno radi dugotrajnih radova, koji su ostali u uspomeni do danas. Nedavno smo pak ustanovili, da je

jedna od zgrada na Fabrici, ona današnje Narodne milicije najvjerojatnije, bila mletačka vojna bolnica, – napuštena kad je Hvar prestao biti ratna luka, i već koncem XVIII v. ruina.

Posjedujemo dokumentaciju o izgradnji francuskih luka na Atlantiku, koje nam izgledaju recentnije. Tako je u Nantesu u Port Maillardu sagrađen 1569. kai od drva (»en bois sans doute«) – v. Marcel Gêrubel, Les origines des ports de la Loire Maritime, p. 81, Paris 1932; isti pisac u »Les origines des ports de la Seine Maritime« kaže o Honfleuru na str. 185: »il y avait des pieux, des estacades, voir des jetées, en bois: c'est tout«. To se odnosi na XV i XVI v.; još uvijek isti pisac u knjizi »Le port de Honfleur« kaže, da su postojale dvije »jetées« en bois 1430, i da nisu bile obložene kamenom nego stotinjak godina kasnije (izd. 1926); napokon isti u: »Les origines des ports de la Gironde et de la Garonne Maritime« (izd. 1934) kaže na str. 81, da 1574. Bordeaux nema lučkih uredaja.